

- на засіданні 29-30 листопада 2002 року у Копенгагені // http://ec.europa.eu/education/Copenhagen/copenhagen_declaration_en.pdf
2. Маастрихтське комюніке, грудень 2004р. // http://ec.europa.eu/education/news/ip/docs/maastricht_com_en.pdf and http://www.vetconference_maastricht_com_en.pdf
  3. Комюніке Європейських Міністрів професійної освіти і навчання, європейських соціальних партнерів і європейської комісії, скликаних у Гельсінкі 9 грудня 2006р. для огляду пріоритетів і стратегій Копенгагенського процесу.
  4. Influence NQF on formation corresponding competences // http://ec.europa.eu/education/ecvt/index_en.html
  5. Influence of description's levels on the processes of maintenance of quality // http://europa.eu/education/ecvt/index_en.html
  6. Influence NQF on formation corresponding competences // http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/vetqualitu_en
  7. Anneke Westerhuis. European Structure of Qualification Levels. Cedefop Reference Series, Luxembourg: Office of official Publications of the EC, 2001
  8. The main function of National qualification framework // http://europa.eu.int/comm/education/policies/2010/council_final.pdf

УДК 37(09).371

Т.Я. Довга

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИ ВЗАЄМИНИ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНЯ В АСПЕКТІ ПЕДАГОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ О.А. ЗАХАРЕНКА

***Анотація.** В даній статті зроблено спробу пошуку ефективних шляхів побудови морально-етичних взаємин між вчителем та учнем на основі вивчення минулого і сучасного педагогічного досвіду.*

***Аннотация.** В данной статье сделана попытка поиска эффективных путей построения морально-этических взаимоотношений между учителем и учеником на основе изучения прошлого и современного педагогического опыта.*

***Annotation.** In this article the attempt of search of effective ways of construction mutual relations is done between a teacher and student on the basis of study of past and modern pedagogical experience.*

Практика роботи сучасної школи показує, що якість навчання й виховання учнів значною мірою визначається морально психологічною атмосферою навчально-виховного процесу, стилем поведінки і рівнем розвитку моральної культури його учасників.

Виконання професійних обов'язків педагога зобов'язує дбати про дотримання норм елементарної моральної культури й насамперед культури людських взаємин. Педагогічна етика аналізує педагогічний процес з позицій практики моральних стосунків між вчителем та учнем, побудови емоційно-комунікативної сфери їх взаємодії, що насамперед потребує високого морального розвитку вчителя.

Питання морального розвитку й удосконалення вчителя у різні часи привертало увагу просвітителів, науковців, зокрема українських педагогів (Г.І. Ващенко, Б.Д. Грінченка, О.В. Духновича, А.С. Макаренка, С.Ф. Русової, І.О. Синиці, Г.С. Сковороди, В.О. Сухомлинського, К.Д. Ушинського та ін.).

Проблема морально-етичних взаємовідносин вчителя й учнів знаходить своє відображення у працях сучасних учених: І.Д. Бега, В.М. Гриньової, І.А. Зязюна,

О.М. Пехоти, В.В. Радула, О.Я. Савченко, О.В. Сухомлинської, Л.Л. Хоружої, І.І. Чернокозова та ін.

Означена проблема хвилює також вчителів-практиків, керівників шкіл, які покликані створювати морально-психологічний клімат у педагогічних колективах, зокрема, ці питання піднімав О.А.Захаренко, директор Сахнівської середньої школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області.

Метою нашої статті є пошук шляхів побудови морально-етичних взаємин між вчителем та учнем в досвіді роботи провідних педагогів минулого і сучасності.

С.Ф.Русова одним з шляхів досягнення ідеалу навчання називала гарні відносини між учителем і учнями, ту громадську атмосферу, яку вчитель утворює в школі. Вона писала: „...вихователь, що стоїть поза сферою навчання дитини, не може мати на неї такого великого, міцного впливу, як учитель, якщо він справді стоїть на висоті свого покликання, розуміє свою працю і вимоги учнів. Тут на учнів впливає й розумовий високий розвиток учителя і напрямок його домагань, його моральне „вірую”, вчитель-професіонал. Учителю-кар’єристу ніколи не виховає ідеалістів, працівників у громаді. Сама особа вчителя має надзвичайне значення для етичного розвитку учнів...у взаємних відносинах між учителем і учнями повинно панувати повне довір’я, повинно панувати, як об’єднуючий предмет, щось однаково дороге учням і вчителю, що вони однаково палко кохають: або краса, мистецтво, або якась соціальна цінність – нація, батьківщина” [8, 274].

В.О.Сухомлинський звертав увагу на питання формування емоційної культури в учителя та в учнів і вважав її основою взаємної доброзичливості [10, 433].

На його думку, доброзичливість треба виховувати, і виховується ця властивість душі тоді, коли вона – взаємна, тобто, коли педагог бажає добра учневі, а учень – педагогові. Це найтонша гармонія шкільного життя. Взаємність доброзичливості виховується в атмосфері великої емоційної культури, під якою В.О.Сухомлинський розумів дуже тонкий, тривалий процес, що потребує від педагога великого такту, уваги, вдумливості, глибокого знання внутрішнього духовного світу кожної дитини.

Дитяча доброзичливість – це закономірний наслідок доброзичливості вчителя, оскільки дитина, яка відчуває серцем іншу людину, стає доброзичливою. Але дуже важливо також і те, що вона сприйнятлива до доброзичливості вчителя: відчуває її, платить добром за добро – важливість цієї обставини у виховній роботі важко переоцінити [10, 435].

Доброзичливість учителя спрямовується насамперед на розумову працю дитини. Зичити добра в розумовій праці – це значить розуміти всі сильні і слабкі сторони дитини, відчувати тонкощі її розумової праці. Ваша доброзичливість як могутній засіб виховання діє доти, поки вихованцеві вашому хочеться бути хорошим, поки в нього є й повсякчас розвивається почуття власної гідності. У педагогічній справі між явищами й фактами існують найтісніші зв’язки: успішність дитини відбивається на стані її духу; стан духу дитини відбивається на повноті духовного життя, на здоров’ї педагога [10, 436].

Навчально-виховний процес – це складна ієрархія стосунків між вчителем і учнями. З цього приводу В.О.Сухомлинський писав: „...виховання – це єдність духовного життя вихователя і вихованців, єдність їх ідеалів, прагнень, інтересів, думок, переживань. Передати людині моральну культуру, ідейні переконання, погляди, навчити жити в суспільстві, утвердити морально-естетичні принципи – усе це вимагає того ступеня духовної єдності, на якому вихователь і вихованець почувують себе однодумцями” [9, 433-434].

Разом з тим все це має здійснюватися в атмосфері „...правдивості й відвертості, яка створюється в колективі завдяки високій емоційній культурі і вихованості педагога,

формує у вихованців переконання в тому, що вони і їхній наставник – товариші у спільній праці, одностудійці. Виховання лише тоді є справжнім передаванням моральних цінностей від старшого покоління до молодшого, коли вихователь і його вихованці відчують радість трудової співдружності” [9, 499].

Співдружність та взаємоповага між вчителем та учнями як аспекти педагогічної етики розглядає дослідник І.І. Чернокозов, який зазначає, що „іноді вчитель, навіть за наявності знань та любові до своєї праці, не вміє встановлювати ділові та людські стосунки з учнями. Педагогічна праця такого вчителя – малокерований та малоефективний процес. Апробовані та закріплені в педагогічній практиці методи навчання й виховання в його застосуванні залишаються малоефективними, а зусилля й затрати енергії себе не виправдовують – учні протидіють всьому, що виходить від такого вчителя. Неприязнь яка переноситься і на ідеї, котрі він висловлює, породжує зневіру в його добрі ставлення, ставить під сумнів справедливість його слів і вчинків. В учителя з’являється усвідомлення своєї неповноцінності як педагога, тобто зароджується негативне ставлення до своєї професії” [11, 64].

На думку І.І.Чернокозова, повага вчителя до учня – це повага до дитини, підлітка, юнака або дівчини як до особистості, носія соціально цінних і значущих якостей і функцій. Повага до учня – це неприпустимість приниження його особистості та образа людської гідності.

Педагогічна специфіка цієї моральної вимоги полягає в тому, що повага адресована не особистості, яка вже відбулася, а лише знаходиться в процесі свого становлення. Таке ставлення вчителя до учня ніби передбачає становлення його як особистості, можливо, навіть прискорює цей процес. Воно ґрунтується на знанні тенденцій розвитку підростаючого покоління, які дають підставу проектувати соціально цінні риси. Таке відношення до учня не тільки соціально значуще, але й педагогічно доцільне, оскільки створює найбільш сприятливу атмосферу для формування особистісних якостей молоді... Поважати кожного учня і бачити в ньому особистість – складна робота розуму і серця вчителя [11, 94].

Від того, як педагог побудує свої взаємини з учнями, залежить ефективність системи навчально-виховної роботи. Так вважає і відомий український педагог-академік О.А.Захаренко, який тривалий час працював директором сільської школи на Черкащині.

Серед шляхів побудови морально-етичних взаємин між вчителем та учнями він називав зміцнення авторитету учителя, використання гумору в педагогічній діяльності, налагодження співпраці з батьками тощо.

Щоб стати справжнім знавцем дитячих сердець, справжнім вихователем, справжнім авторитетом, не обмежуйтеся лише уроками. Якнайбільше бувайте з учнями, робіть їхнє позанавчальне життя цікавим і змістовним. Тоді прийде успіх, і ви дістанете справжню насолоду від педагогічної праці.

Нині, коли позаду десятиліття педагогічної праці, неважко дати пораду, як завоювати авторитет і повагу учнів. Авторитет серед дітей швидко завойовує той, хто любить з ними працювати на уроках і після них. Працювати без думки про оплату, славу, без суворого розмежування обов’язкового і необов’язкового. Хто любить якнайбільше бути в їхньому товаристві, завжди хоче щось розповісти, показати, виготовити з ними... [5, 60]

Ми звичайно повторюємо думку, що авторитет вихователя – це результат його діяльності, взаємин з учнями. Однак ми часто забуваємо, що ставлення учнів до вихователів треба свідомо і наполегливо формувати. Щоб учні не були байдужими до вчительської ...праці, вони повинні зрозуміти її складність, важливість, великий смисл [5, 55].

Учитель виховує насамперед своїм прикладом, вчинками, знаннями. Щоб його інтелектуальні надбання стали часткою духовного світу учнів, треба мати справжню освіченість, постійно її поглиблювати, збагачувати [5, 64].

Видатні педагоги позитивно ставилися до використання гумору в педагогічному процесі. Так, В.О.Сухомлинського звертав увагу на те, що „...у дітей, які не мали в дошкільні роки справжнього людського оточення, або взагалі немає почуття гумору, або ж воно мало розвинене. Це дуже утруднює виховну роботу педагога з усім колективом: дитина без почуття гумору часто потрапляє в обставини, що викликають в однокласників сміх, це віддаляє її від колективу” [9, 521]. Продовжуючи його думку, О.А.Захаренко вважав, що „здоровий гумор стоїть не лише на сторожі нашого здоров'я, а й продовжує вік. Посмішка зближує людей всіх рас і націй. Найсвятіше почуття також починається з посмішки. Вона не потребує перекладу. Якщо людина сміється від душі – це щаслива людина. Та, що не сприймає гумор, – нещасна істота” [7, 68]. Він радив дітям „...навчитися посміхатися доброзичливо, радо, привабливо. Не істерично реготати, не заливатися сміхом без вагової причини, а по-справжньому, душевно, без натяків іронії і зверхності” [7, 283], а, звертаючись до колег, закликав: „Колеги! Хай на ваших уроках звучить добрий гумор. Це допоможе дітям оволодіти навчальним процесом” [6, 105].

У нерозривному зв'язку школи і сім'ї педагог вбачав запоруку гарного самопочуття дитини в школі. Він писав: „У школі учню має бути, як у батьківській хаті. До школи він має бігти, а не йти, знаючи, що в школі він пізнає радість відкриття своєї сутності в цьому мінливому світі. В школі його не образять, на нього не гримнуть, а порадять, підтримають, дадуть можливість розкрити себе, свою творчу обдарованість” [1, 17].

Сім'я і школа, на думку О.А.Захаренка, повинні навчити дитину постійно загартовувати і підтримувати своє здоров'я. Саме вони повинні закласти в душу маленької істоти дух доброти і поваги до інших людей, навчити вирішувати спірні питання мирно, стримано, взаємоповажливо. Мир також починається з дитинства, з сім'ї, з дитсадка, зі школи [3, 4].

В.О.Сухомлинський застерігав: „Недовір'я до вихователів, настороженість, озлобленість, жорстокість, мстивість – усе це розцвітає тому, що до чутливого, ніжного серця хтось торкається грубими, нерідко брудними руками, воно грубішає, втрачає чутливість і чуйність, вихователів важко добратися до того хорошого, що є в будь-якій людині, а ми ж маємо справу з людиною!” [9, 551].

У виховній роботі О.А.Захаренко вбачав „в одних випадках – батьківство вчителя, в інших – батьківство школи. У цьому виникає потреба тоді, коли дитина через певні обставини гостро потребує стати для чийогось серця близькою, рідною, улюбленою. Батьківська роль школи зростає, бо зростає роль соціального виховання в загальному процесі становлення людини. От чому виникає потреба проїняти взаємини з учнями родинними почуттями, теплом, повсякденним піклуванням. Колектив учителів твердо переконаний, що спілкування між учнями і вчителем має відбуватися не в діловій, а в дружній атмосфері, і прагне добитися тісного взаємопереплетіння сімейного і шкільного виховання, офіційних та товариських стосунків” [5, 36].

Батьки і вчителі є беззаперечним прикладом для дитини, бо вона „...в процесі навчання, праці дивиться на роботу, в школі, вдома на свого наставника, учителя, батька, матір, старшого, і від них залежить, наскільки зміцніють у малих крила” [2, 1].

Турбуючись про долю наймолодших учнів, педагог-гуманіст О.А.Захаренко писав: „в молодші класи потрібен особливий підбір кадрів, починаючи від педагогічних класів училищ, педагогічних інститутів, університетів. Це мають бути особливі люди, знаючі,

творчі, з розвинутим почуттям відповідальності. Адже практично в їх руках доля і майбутнє нашої України” [1, 16].

Визначаючи роль вчителя-вихователя, О.А.Захаренко зазначав, що характер виховується характером, а особистість – особистістю. Почуття вимогливості і відповідальності зможе виховати лише той, хто сам постійно проявляє ці якості. Допитливість і захопленість пробудить лише людина неймовірна, закохана у свою справу. Пророчими є його слова: „Мені здається, що вчитель найосвіченішої країни має бути схожим на кристал, що постійно сяє гранями людяності, безмежної доброти і любові до дітей, гранями вічних ідеалів і переконань” [4, 2].

Таким чином, наведені в статті матеріали переконують у тому, що досвід видатних педагогів минулого і сучасності є невичерпним джерелом подальшого пошуку ефективних шляхів побудови морально-етичних взаємин між вчителем та учнем.

Література:

1. Захаренко О. Поспішаймо робити добро: Роздуми педагога-академіка про долю освіти і дитини, вчителя і родини, краю і Батьківщини. – Черкаси, 1997. – 28 с. (46)
2. Захаренко О.А. Виступ на засіданні Академії педагогічних наук СРСР. м. Москва, Росія. – 1982/Приватний архів родини Захаренків. – п. 12. (26)
3. Захаренко О.А. Виступ на міжнародному конгресі Руху „Педагоги за мир”. м.Новосибірськ, Росія. – 1989/Приватний архів родини Захаренків. – п. 58. (5)
4. Захаренко О.А. Виступ на республіканській конференції. м.Київ, Україна. – 1981/Приватний архів родини Захаренків. – п. 11. (28)
5. Захаренко О.А. Мазурик С.М. Школа над Россю. – К.: Радянська школа, 1979. – 150 с. (3)
6. Захаренко О.А. Слово до нащадків. – К.: СПД Богданова А.М., 2006. – 216с. (13)
7. Захаренко О.А., Захаренко С.О. 210 шкільних лінійок. – Сахнівка, 2002. – 295 с. (1)
8. Русова С.Ф. Моральні завдання навчання/ Дидактика. – Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.2 / За ред. Є.І.Коваленко. – К.: Либідь, 1997. – 320 с.
9. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором// Вибрані твори в 5-ти т. – Т.4. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 393-626.
10. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю// Вибрані твори в 5-ти т. – Т.2. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 419-654.
11. Чернокозов И.И. Профессиональная этика учителя. Книга для учителей. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Рад.шк., 1988. – 221 с.

УДК 37(09)

С.О. Захаренко

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ І ДІЯЛЬНІСЬ О.А.ЗАХАРЕНКА В КОНТЕКСТІ ВИХОВАННЯ В УЧНІВ ПОВАГИ ДО БАТЬКІВ

Анотація. У статті аналізуються педагогічні погляди та окремі аспекти діяльності директора Сахнівської середньої школи, академіка АПН України О.А.Захаренка щодо виховання в учнів глибокої поваги до батьків, старших, шанованих людей громади.

Аннотация. В статье анализируются педагогические взгляды и некоторые аспекты деятельности директора Сахновской средней школы, академика АПН Украины А.А.Захаренка относительно воспитания в учеников глубокого уважения к родителям.

Annotation. The article contains the analyses of the pedagogical views and particular aspects of the work of O.A.Zakharenko (the headmaster of Sachnivka Secondary School and the